

ilgili bir fetvası Köprülî Kütüphanesi'nde bir mecmua içinde bulunmaktadır (Fâzil Ahmed Paşa, nr. 1630, vr. 125-129).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-gumr*, IX, 31-32; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, III, 249-253; a.mlf., *ez-Zeyl 'alâ Ref'i'l-İsr* (nşr. Cûde Hilâl - M. Mahmûd Subh), Kahire 1966, s. 127-140; Süyûtî, *Nazmü'l-İkyân* (nşr. Philip K. Hitti), New York 1927, s. 115-116; Ebû'l-Yüm'n el-Uleymî, *el-Ünsü'l-cehil bi-târîhi'l-Kuds ve'l-Halil*, Amman 1973, II, 227-228; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 22-27; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1010, 1522; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâil*, I, 264; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 78-80; Serkis, *Mu'cem*, I, 813; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 144; Ahmet Özel, *Hane-fi Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 98-99; Rızâ Enzâbî Nejâd, "İbn Deyrî", *DMBİ*, III, 525-526.

AHMET ÖZEL

İBNÜ'D-DÜBEYSİ

(ابن الديني)

Ebû Abdillâh Cemâlüddin Muhammed b. Saîd b. Yahyâ b. Ali ed-Dübeysî (ö. 637/1239)

Hadis hâfızı,
kıraat âlimi ve tarihçi.

26 Receb 558'de (30 Haziran 1163) Vâsıt'ta doğdu; Şâfiî olan babası ilim ve fazilet sahibi bir kimse idi. İbnü'd-Dübeysî (Debîsî) künyesiyle anılmasının sebebi, büyüğü dedesi Ali b. Haccâc'ın Nehrevan'ın Debîsa köyünden çıkmasıdır. Bazı kaynaklar, onun ailesinin aslen Vâsıt şehrinin kurucusu Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî'ye mensup olduğunu, bazıları ise Lûristan bölgesindeki Gence'den geldiğini söylemektedir. İbnü'd-Dübeysî Kur'an-ı Kerim'i ezberledikten sonra Bâkullânî, Süleyman el-Ukberî ve İbn Abdüsse'mî gibi kıraat âlimlerinden kırâat-i seb'a ve kırâat-i aşereyi öğrendi. Hibetullah b. Kassâm, Ebû Alâ b. Ali, Muhammed el-Kettânî, Ali el-Âmidî, Abdülmün'im el-Furâvî ve İbn Taberzed'den hadis okudu ve hadisleri senedleriyle birlikte ezberledi. Mahmûd b. Mübârek el-Vâsıtî'nin fıkıh, usul ve kelâm derslerine devam etti. Öğrenimini tamamladığı zaman özellikle hadis, tarih ve ensâb sahalarında üstün bir seviyeye ulaşmıştı.

Hac vesilesiyle Mekke ve Medine'ye giden İbnü'd-Dübeysî Irak'ın birçok şehrini gezmiş ve bu arada Erbil'de tarihçi İbnü'l-Müstevfî ile görüşmüştür. İbnü'l-Müstevfî ondan hadis rivayet ettiği gibi *Târîhu Erbil* adlı kitabında hal tercümesini de vermiştir (I, 194-195). Daha sonra Bağdat'a yerleşen İbnü'd-Dübeysî kâdilkudâ-

ta bağlı şühûdü'l-hâl heyeti içerisinde yer aldı; Nizâmiye medreselerine ait vakıfların nâzirlik görevi de uhdesine tevdi edilmişti. Bir süre sonra görevlerinden ayrılarak hadis ve kıraat okutmaya başladı. Kendisinden aynı zamanda hocaları olan Ahmed b. Târik ve İbn Abdüsse'mî rivayetinde bulunmuş, İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî, Ebû Bekir İbn Nukta, Ebû Abdullah el-Birzâlî, Cemâleddin eş-Şerîşî ve İbnü's-Sâî gibi âlimler de hadis okumuşlardır. İyi ahlâklı, güvenilir, hoşsohbet, dindar kişiliğiyle tanınan ve aynı zamanda edip ve şair olan İbnü'd-Dübeysî 8 Rebülâhîr 637 (7 Kasım 1239) tarihinde vefat etti.

Eserleri. *Zeylû Târîhi Medîneti's-selâm Bağdâd*. Abdülkerim b. Muhammed es-Sem'ânî'nin, Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'ına yazdığı zeylin devamı olmak üzere kaleme alınmıştır. 562-621 (1167-1224) yılları arasında kapsayan esere geleneksel plan uygulanarak Bağdat'la herhangi bir şekilde alâkası bulunan önemli kişilerin, halife, veliaht, vezir, vali, nakib, kadı, hatip, fakih, hadis râvisi, kâri, edip, şair, sûfî, tabip ve eczacıların hal tercümeleri verilmiştir. Sem'ânî'nin eserinde bulunmayan bazı şahısların da eklendiği kitap alfabetik düzenle hazırlanmış, ancak başlangıcı Muhammed ve arkasından Ahmed adlarıyla yapılmıştır. Kısaca verilen biyografik bilgilerden sonra her şahıstan senedleriyle birlikte bir hadis yahut bir hikâye veya bir şiir rivayet edilmiş, daha sonra da doğum ve ölüm tarihleri kaydedilmiştir. Biyografilerde şahsın soyu, memleketi, Bağdat'la ilgisi, öğrenim hayatı, eserleri ve eğer varsa müellifle alâkası gibi bilgiler yer almaktadır. İbnü'd-Dübeysî'nin yaşadığı devri ve şahsen müşahade ettiği olayları da anlatan kitap, sadece şahıslarla ilgili olmayıp VI. (XII.) yüzyılın ikinci yarısındaki Bağdat'ın topografyası, mahalleleri, caddeleleri, sokakları, medreseleri ve sarayları hakkında da bilgiler veren bir ana kaynak niteliğindedir. Ayrıca Abbâsî Devleti'nin son asırlarındaki idarî, adlî teşkilâtı ve yargı işleri konusunda da önem taşır. İbnü'd-Dübeysî'nin eserini hazırlarken dayandığı kaynaklar sırasıyla bizzat şahıslardan derlediği bilgiler, ilim erbabından aldığı icâzetler ve diğer âlimlerle yaptığı haberleşme ve yazışmalardır. Bu arada mu'cemü's-şüyûh, tabakat, tercüme-i hâl ve tarih kitapları ile bazı âlimlerin hâtıra ve mülâhazalarını yazdıkları evraklardan da faydalanmıştır. Yâkût el-Hamevî ile (ö. 626/1229) İbn Nukta'nın (ö. 629/1232) eserinden istifade etmiş olmaları

ı İbnü'd-Dübeysî'nin bu kitabı erken bir dönemde bitirdiğini göstermektedir. Zehebî ve İbn Hacer el-Askalânî gibi tarihçiler eseri övgüyle anmışlardır. İbnü'n-Neccâr, Münzirî, İbnü's-Şa'âr, İbnü's-Sâî, İbn Hallikân ve İbnü'l-Fuâtî kitaptan faydalanan müelliflerin başında gelmektedir. Eser Beşşâr Avvâd Ma'rûf tarafından yayımlanmıştır (I-II, Bağdad 1974, 1979). Zehebî'nin *el-Muhtaşarü'l-muhtâc min Târîhi İbni'd-Dübeysî* adıyla yaptığı çalışmayı Mustafa Cevâd neşretmiş (I-III, Bağdad 1951, 1963, 1977), bu muhtasarın Beyrut'ta da bir neşri yapılmıştır (1405/1985). İbnü'd-Dübeysî ayrıca Vâsıt'ta yetişen meşhur şahsiyetlere dair *Târîhu Vâsıt*, kendi hocaları hakkında *Mu'cemü's-şüyûh* ve hocası İbn Taberzed'in hocalarıyla ilgili olarak *Mu'cemü's-şüyûhi İbn Taberzed* adlı eserleri kaleme almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'd-Dübeysî, *Zeylû Târîhi Bağdâd* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Bağdad 1974, neşredenin girişi, I, 24-47; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, VI, 65; a.mlf., *Mu'cemü'l-büldân*, II, 438; İbnü'l-Müstevfî, *Târîhu Erbil* (nşr. Sâmî es-Sakkâr), Bağdad 1980, I, 194-195; İbnü's-Şa'âr, *Kalâ'idü'l-cümân fi ferâ'idü'su'arâ'i hâze'z-zamân* (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1410/1990, VII, 129-133; Münzirî, *et-Tekmilê*, III, 528; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 394-395; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, IV, 1414; a.mlf., *Ma'rifetü'l-kurrâ'* (Altıkulaç), III, 1242-1243; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ'*, XXIII, 68-69; a.mlf., *el-Muhtaşarü'l-muhtâc ileyh* (nşr. Mustafa Cevâd), Bağdad 1963, neşredenin girişi, II, 3-17; Ahmed b. Aybek ed-Dimyâtî, *el-Müstefâd min Zeyli Târîhi Bağdâd* (nşr. M. Mevlûd Halef), Beyrut 1406/1986, s. 91-93; Safedî, *el-Vâfi*, III, 102-103; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, IV, 95; Sübkî, *Tabakât* (Tanâhî), VIII, 61-62; İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, I, 541-544; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II, 145; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, II, 85-86; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, Kahire 1929, VI, 317; *Keşfü'z-zunûn*, I, 288; İbnü'l-İmâd, *Sezerât*, V, 185-186; Brockelmann, *GAL*, I, 402; *Suppl.*, I, 565; Mustafa Cevâd, "Târîhu İbni'd-Dübeysî", *MMİr*, I (1950), s. 330-336; F. Rosenthal, "İbn al-Dubaythî", *EP* (Fr.), III, 779; Beşşâr Avvâd Ma'rûf, "İbnü'd-Dübeysî", *Meusu'atü'l-hadâreti'l-İslâmiyye*, Amman 1993, s. 259-260.

SÂMÎ ES-SAKKÂR

İBNÜ'D-DÜGUNNE

(ابن الدغنة)

Bu lakapla tanınan
üç sahâbî.

Muhtemelen annelerinin aşırı esmer veya zenci olmasından dolayı İbnü'd-Dügunne (kara kadının oğlu) lakabıyla tanınmışlardır.